Farkas Gyula – Marcsik Antónia

A GOMOLAVAI ŐSKORI KÖZÖS SÍR ANTROPOLÓGIAI JELLEMZÉSE

A Hrtkovci-Gomolava lelőhelyen Nikola Tasić régész 1971-ben egy vaskori (basarabi műveltséghez tartozó) közös sírt tárt fel (1. ábra.) Az antropológiai leleteket jelenleg az Újvidéki Vajdasági Múzeumban tárolják. A közös sír csontvázanyagából 78 egyén maradványait lehetett elkülöníteni, amelyek három feltételezett rétegben helyezkedtek el. Két esetben a pontos sexus és elhalálozási életkor meghatározása lehetetlen volt, így a részletesebb elemzés 76 egyénre vonatkozik. A klasszikus antropológiai módszerekkel és kémiai analízissel is elvégzett elhalálozási életkor és nem meghatározás során kitűnt, hogy a gyermekek száma szokatlanul magas, mivel az Inf. I. és Inf. II. korcsoportba sorolt 39 egyén a széria közel 50%-át képezi. A fiatalkorúakat (Juv.) 12, a felnőtteket (Ad., Mat.) pedig 25 egyén képviseli, utóbbiak között 7 férfinak, 18 nőnek bizonyult (1. táblázat). A nők átlagos életkora kb. 36 év, a férfiaké kb. 37, a fiatalkorúaké 16, míg a gyermekeké kb. 8 életév. A sexualizáltság foka férfiaknál +0,66 a nőknél –1,02 (Farkas 1972).

Az eltemetett egyének száma az

I. rétegben: 19 (2 férfi, 9 nő, 8 fiatalkorú és gyermek)

II. rétegben: 33 (1 férfi, 7 nő, 25 fiatalkorú, és gyermek)

III. rétegben: 24 (4 férfi, 2 nő, 18 fiatalkorú és gyermek).

Feltűnő hogy a gyermekek száma, a felnőttekhez viszonyítva a második rétegben a legmagasabb (2. táblázat).

A közös temetkezés felnőtt egyéneit (7 férfi, 18 nő) a klasszikus antropológia módszerei (Martin-Saller 1957—1966) szerint az alábbiakban jellemezhetjük. A férfiaknál és a nőknél is a koponya dolichomorph jellege mutatható ki, amely hypsikraniával, a férfiaknál metriokraniával, a nőknél akrokraniával társul. Homlokuk széles illetre közepes, mindkét nemnél eurymetop. Koponyakapacitásuk alapján aristenkephalok. Az arckoponya a férfiaknál rendkívül töredékes, így ennek jellemzését csak a nők esetében

tudjuk megadni, mely szerint részint leptoprosopia, részint euryprosopia jellemző rájuk. A férfiak számított termetátlaga 163,06 cm (kisközepes), a nőké 158,50 cm (nagyközepes) (Bach 1965, Breitinger 1938).

A metrikus adatoknak megfelelően – Lipták (1965, 1971) munkája alapján – a dolichokraniával, keskenyarcúsággal, magasabb termettel jellemezhető típusok adják a nagyobb esetszámot, így az atlantomediterrán (am), mediterrán (m) és a – színkomplexió ismeretének hiányában – nordoid (n) (2. ábra). Kisebb arányt képvisel a dolichokraniával, euryprosopiával, chamaekraniával diagnosztizált cromagnoid-A (crA) taxon (3. ábra). Meg kell említenünk – kis esetszámuk ellenére is a – közelebbről meghatározhatatlan brachykran (valószínűleg pamiri) egyéneket is. Mivel a III. réteg csontvázai meglehetősen töredékesek, így az említett taxonok az I. és a II. réteghez tartoznak.

Mind a három réteg egyénei között nagyon sok anatómiai variációt, eltérő morfológiai jelleget, congenitális anomáliát és atavisztikus jelenséget figyelhettünk meg (Martin-Saller 1957—1966, Brothwell 1959 Finnegan-Faust 1974). Vannak olyan jellegek, amelyek csak az I. réteg egyéneire jellemzőek. Ilyen a torus palatinus (1), enyhe klinokephalia (2), kettős állcsúcs (1), csípőlapáton erős kiemelkedés (1), nagyobb méretű foramen mentale és infraorbitale (1-1), fossa praenasalis (1). A II. réteg individumai között találtunk os bregmaticumot (1), rendellenes alakú, illetve elülső részen „kihajló" foramen magnumot (1-1), nem horizontális lefutású sutura palatina transversát (5), a clavicula extremitas sternalis caudalis részén erősebb kiemelkedést (2) és condylus tertiust (1). A III. rétegben egy esetben scaphokephaliát figyelhettünk meg. Vannak olyan jellegek, amelyek két rétegben is előfordulnak. Így az I. és II.-ban a canalis sacralis apertus (8), a sutura metopica (6), a perforacio fossae olecrani humeri (4) és az os apicis (2). A II. és III-ban a kúpos nyakszirt (10), a sutura incisiva (9) és a lambdatáji lapultság (3). Mind a három rétegben megtalálhatjuk egészen magas esetszámban az ossa Wormiana-t (28) és a supranasalis varratmaradványt (10). A sacralisatio, mint fejlődési rendellenesség csak az I. és III. réteg egyénei között figyelhető meg (2).

Az említett variációkon kívül a csontvázakon súlyosabb elvátozásokat is észleltünk (Brothwell 1965, Wells 1965), de a kis esetszám miatt a rétegek szerinti bontást nem tartjuk célszerűnek. A spondylosis deformans a háti, de főleg a lumbalis gerincszakaszon 6 egyén (1 férfi, 5 nő) esetében fordult elő (4a. ábra). Blokkcsigolya két másik egyénnél (1 férfi, 1 gyermek) figyelhető meg (4b. ábra). Atrophiás (osteoporosis) illetve átépüléssel járó szerzett, csontbetegségek (osteomalacia, rachitis) nyomai több esetben előfordultak. Közülük négy esetben súlyosabb az elváltozás (3 fiatalkorú és gyermek, 1 nő) és ezeknél a kémiai analízissel történt életkor meghatározás magasabb értéket adott a morfológiai módszerrel kapott eredménynél.

Másik négy egyénnél (3 nő, 1 férfi) a morfológiai és kémiai kormeghatározás eltérést nem mutatott. Feltűnően sok a cribra orbitale és mindegyik formája gyermekeknél fordul elő. A 10 esetből 7 leány, 3 fiú (legalább is a kémiai meghatározás erre utal). A csontdestrukció ezeknél általában közepes, de a röntgenfelvétel elváltozást nem mutat. Egy fiatalkorú leány mindkét tibiájának diaphysisén a kéregállomány jelentősen megvastagodott. A jobb oldali tibia középső részén nagyobb, a baloldali felső és alsó harmadánál kisebb fistula látható. A jelenségből osteomyelitisre következtethetünk (5a. ábra). Egyik női lelet mindkét tibiájának proximalis epiphysisén „fésű"-szerű exostosist (5b. ábra), míg egy másikén a promontorium környékén, a sternum dorsalis oldalán, a manubrium és a corpus sterni határán figyelhettünk meg exostosist.

A fogazattal kapcsolatban szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a caries frekvencia aránylag kicsi (4 egyed). Cysta nyomát negy esetben láthattunk, a mandibulán, a baloldalon, a metszőfogaktól az M_1 -ig terjedve (6a. ábra). Periapicalis tályog és dentalis osteomyelitis nyoma szintén egy esetben észlelhető. Figyelemreméltó két foganomália, mégpedig egy persistaló tejfog a bal felső M_2 és M_3 közötti területen (6b. ábra), valamint a kétgyökerű caninus a bal felső negyedben.

Külső hatásra – feltehetőleg ütésre – utaló kisebb-nagyobb mértékű elváltozást két koponyán észleltünk az asterion területén, illetőleg a tuber parietale és a sutura sagittalis közötti területen.

Egy nő és egy fiatalabb korú egyén esetében trepanációra (Bartucz, 1966) utaló elváltozást lehetett megfigyelni, de töredékes voltukra való tekintettel ezt a jelenséget csak feltételeztük.

A közös sír egyedeinek vércsoport megoszlását tekintve a O a domináns, ezt követi sorrendben a B, majd az A. Kisebb esetszámú az AB, míg az NS száma mindössze 4 (3. táblázat).

Megbeszélés

A gomolavai sír csontvázaitól összefoglalásként a következőt mondhatjuk. A metrikus, taxonómiai és az eltérő morfológiai jellegek valamint a vércsoport vizsgálatok alapján a feltételezett három réteg egyedei egy egységes populációt képviselnek. Az AB vércsoportúak eltérésére vonatkozó szignifikancia vizsgálat alapján (x^2_1 próba) a populáció genetikai egyensúlyban van ($0{,}01 < P < 0{,}001$). A dekompozíciós hányados szerint az eltemetés kezdete és a befejezése között kb. 10 év állapítható meg. A basarabi műveltségre nem jellemző a közös sírban való temetkezés, ez a sír tehát más okokkal magyarázható. Ezek között feltételezhetünk járványt, amit a Száva folyó közelsége valószínűsít, valamilyen katasztrófát, ami gyors

temetkezést igényelt stb. Mindezek természetesen hipotézisek. Tény azonban, hogy ugyancsak Észak Jugoszláviából, Nagy Sándor régész (Újvidék) szóbeli közlése alapján, meg nem mentett, de teljesen hasonló módon elhelyezkedő, bronzkori tömegsírról is van tudomásunk. Ilyen jellegű a felső paleolitikus Ofnet barlang leletegyüttese is. A tömeges temetkezés szokása tehát ez esetben nem számít kuriózumnak, még akkor sem, ha keletkezésére pillanatnyilag plauzibilis magyarázatot nem találunk. A leleteknek a magyarországi őskori anyaggal nincs analógiája, de temetkezés érdekessége miatt tartottuk lényegesnek a csontvázanyag értékelésének rövid ismertetését.

A leletek feldolgozásának biztosításáért az Újvidéki Múzeumnak és Nikola Tasić-nak, a röntgenfelvételek elkészítéséért Fedora Bikarnak, a kémiai életkor és nem meghatározás, a vércsoportvizsgálat, valamint a dekompozíciós hányados adatainak átadásáért Lengyel Imrének ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

1. táblázat: Hrtkovci-Gomolava, az anyag megoszlása életkor és nem szerint
Table 1: Hrtkovci-Gomolava, distribution of the matter according to age and sex

Életkor Age	Férfi Male	Nő Female	Meghatározatlan nemű Undeterminable	Együtt Together
Inf. I.	4/14,8%)	5 (10,5%)	1	10 (13,1%)
Inf. II.	10 (37,0%)	19 (39,5%)	—	29 (38,1%)
Juv.	6 (22,2%)	6 (12,5%)	—	12 (15,8%)
Ad.	5 (18,6%)	13 (27,0%)	—	18 (23,7%)
Mat.	2 (7,4%)	5 (10,5%)	—	7 (9,3%)
Összesen: Total	27	48	1	76

2. táblázat: Hrtkovci-Gomolava, nem és életkor megoszlás rétegek szerint
Table 2: Hrtkovci-Gomolava, distribution of sex an age according to the strates

Életkor Age	I. réteg strata		II. réteg strata		III. réteg strata		Együtt Together
	male férfi	female nő	male férfi	female nő	male férfi	female nő	
Inf. I.	1	1	2	1	1	3	10 (13,1%)
Inf. II.	—	3	5	10	5	6	29 (38,1%)
Juv.	1	2	4	2	1	2	12 (15,8%)
Ad.	1	6	1	5	3	2	18 (23,7%)
Mat.	1	3	—	2	1	—	7 (9,3%)
Összesen: Total	4	15	12	2	11	13	
Együtt Together	19 (25,0%)		32 +1 meghatározatlan undeterminable (43,4%)		24 (31,6%)		76

3. táblázat: Hrtkovci-Gomolava, vércsoportok megoszlása
Table 3: Hrtkovci-Gomolava, distribution of blood-groups

Vércsoport Bloodgroups	Esetszám N	%	Genotipus Genotype	2 (1)	P
A	17	22,7	pA= 0,17		
B	16	21,3	qB= 0,16	7,6	0,01\/P<0,
O	28	37,3	rO= 0,65		0,001
AB	10	13,4	0,98		
NSe	4	5,3			
Összesen: 75 Total					

Irodalom

Bach, H. (1965): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. Anthr. Anzeiger. 29, 12—21.

Bartucz, L. (1966): A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek (Paleopathologia III.) Országos Orvostörténeti Könyvtár és Medicina Kiadó, Budapest.

Breitinger, E. (1938): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen. Anthr. Anzeiger. 14, 249—274.

Brothwell, D. R. (1959): The use of non-metrical characters of the skull in differentiating populations. Bericht über die 6. Tagung der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie in Kiel 30. 7. bis 2. 8. 1958. Homo. (Suppl.). 103—109.

Brothwell 11, D. R. (1965): Digging up Bones. London Trustees of the British Museum (Natural History).

Farkas, Gy. (1972): Antropológiai Praktikum I. Paleoantropológiai metodikák (közreműködtek: Lengyel I. és Marcsik A.). Helyi jegyzet. Szeged.

Finnegan, M. – Faust, M. A. (1974): Bibliography of human and nonhuman non-metric variation. Research Reporta No. 14 Depart. of Anthropology. Univ. of Mass. Amherst. 1—132.

Lipták, P. (1965): On the taxonomic method in paleoanthropology (historical anthropology). Acta Biol. Szeged. 11. 169—183.

Lipták, P. (1971): Embertan és emberszármazástan. Tankönyvkiadó, Budapest.

Martin, R. – Saller, K. (1957—1966): Lehrbuch der Anthropologie. Bd. I—II. Stuttgart.

Wells, C. (1965): Bones, bodies and disease. Thames and Hudson, London.

1

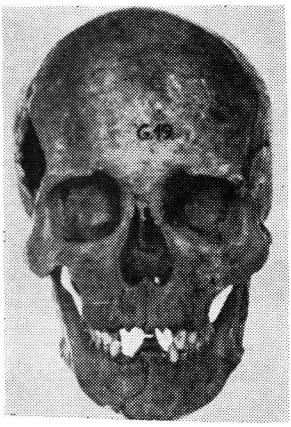

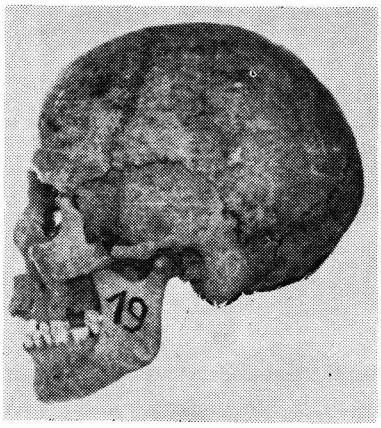

2

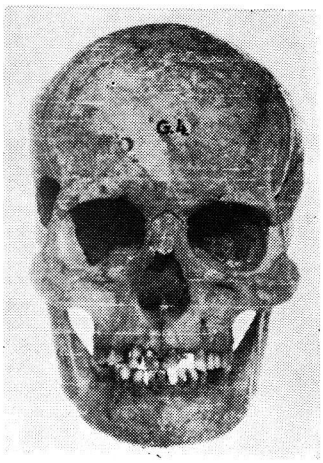

3

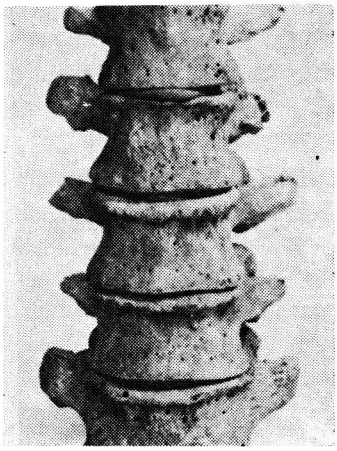

4a.

4b.

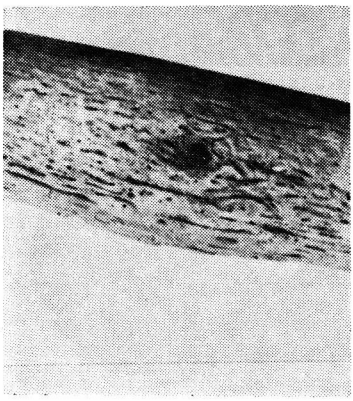

5a.

5b.

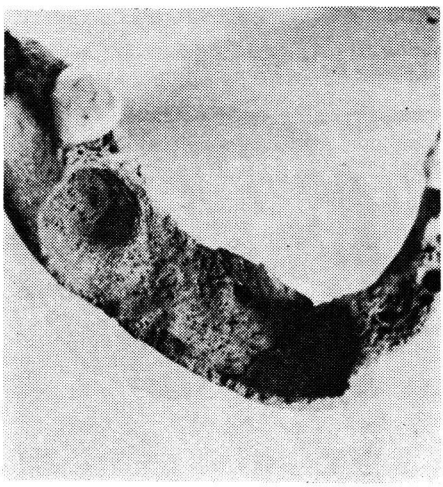

6a.

6b.

Ábrajegyzék

1. Hrtkovci-Gomolava, basarabi műveltség, közös sír
   Hrtkovci-Gomolava, Basarabic-culture, common grave

2. 19. sz. Taxon: n, Adultus nő
   No. 19. Taxon: n. Adult female

3. 4. sz. Taxon: crA-x, Maturus nő
   No. 4. Taxon crA-x, Maturus famele

4a. 20. sz. Adultus nő, spondylosis deformans
   No. 20. Adult female, spondylosis deformans

4b. 23. sz. Adultus nő, blokkcsigolya
   No. 23. Adult female, block-vertebra

5a. 27 sz. Juvenis nő, osteomyelitis a tibia diaphysisén
   No. 27. Juvenile female, osteomyelitis on the diaphysis of the tibia

5b. 20. sz. Adultus nő, ,,fésű-szerű" exostosis a bal tibia proximalis epiphysisén
   No. 20. Adult female, ,,comb-shaped" exostosis on the proximal epiphysis of the left tibia

6a. 69. sz. Maturus férfi, cysta maradványa a mandibulában
   No. 69. Mature male, after-effect of cysta in the mandible

6b. 16. sz. Adultus nő, persistáló tejfog az M_2 és M_3 fölötti területen
   No. 16. Adult female, persistens deciduous tooth on the higher region of M_2 and M_3

Rezime

Arheološki materijal koji je godine 1971. iskopan od strane Nikole Tasića u zajedničkoj grobnici na Gomolavi kod Hrtkovaca, pripada Basarabi kulturi (gvozdeno doba). U toku antropološke obrade osteološkog materijala određeni su polovi i starost 76 skeleta, koji su bili raspoređeni verovatno u tri sloja. Broj dečijih skeleta je osobito visok, deca sačinjavaju oko pedeset odsto gornje brojke. Broj skeleta odraslih muškaraca je 7 a odraslih žena svega 18. Taksonomski posmatrano, dominantni su mediteranski i nordijski tipovi dok je kromanjonidan tip redak. Kod pojedinaca iz sva tri sloja zapaženo je nekoliko anatomskih varijacija, različitih morfoloških karaktera, kongenitalnih anomalija, atavističkih simptoma i više ozbiljnih patoloških pojava. Na osnovu svega ovoga i izvršene analize krvnih grupa sva tri sloja predstavljaju homogenu populaciju. Osteološki nalazi ne razlikuju se od praistoriskih fosilnih nalaza u Mađarskoj.

Summary

At the provenance of Hrtkovci-Gomolava in 1971 Nikola Tasić discovered a common grave belonging to the Basarabic-culture (the Iron Age). In the course of the anthropologic elaboration the correct sex and age of death of 76 skeletons could have been determined, which had been settled in three presumable strata. The number of children among the skeletons is peculiarly high, it takes approximately fifty per cent of the series. The number of males is 7 and that of the females is 18 among the skeletons. Taxonomically the Mediterraneans and Nordoids are dominating while the Cromagnoids are of much rare occurrence. Among the three strata's individuals several anatomic variations, different morphologic character, congenital anomaly, atavistic symptoms and more serious pathologic alterations could have been observed. On the basis of all these and the accomplished blood group examinations the individuals of the three strata represent a homogeneous population. The finds have no anomaly with the Hungarian prehistoric fossils.